

מנהגי יהודי אתיופיה לאור ההלכה

הרב משה פטגו, סרן

רב מחו"ה אלון וחוות השומר

א. מבוא

בחרתי בנושא "מנהגי יהודי אתיופיה לאור ההלכה" בכדי לנסות להסביר את מנהגי הקהילה הקדושה למי שלא מכיר את הקהילה, ולאלה שבאים מתוכה ואינם מודעים לכך, שכל המנהגים מקורם בקודש; להראות שעל אף שיהדות אתיופיה הייתה מנותקת משאר הקהילות היהודיות זה כאלפיים חמש מאות שנה, בכל זאת שמרה על זיקתה ליהדות ולמנהגים שלקחה איתה ביציאתה אל הגלות לפני חורבן בית ראשון. יהודי אתיופיה סבלו מרדיפות השמד, וכן שרפו הנוצרים את הספרים של היהודים כך שהם נשארו כמעט ללא ספרים. ההלכה לא התפתחה בגלות בעקבות הניתוק המוחלט משאר יהודי התפוצות כ- 2500 שנה כנזכר לעי"ל³⁷⁶. בקהילתנו הקדושה המנהגים, ההלכות והתורה עברו במסורת, ואנשי הקהילה קיימו את ההלכות ללא עוררין בבחינת "כזה ראה וקדש". בדומה לשיטת רבי אליעזר בן הורקנוס שהתורה ניתנה במסורת ואין אתה רשאי לחדש חידושים. לעומת שיטת רבי יהושע שסובר "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש".

הדור הקודם לא היה דור של שאלות אלא דור של עשיה. איש הדור הקודם שאל "מה עושים" ולא "למה עושים". היה זה דור של אמונת חכמים (קיסים). מה שהקיסים אומרים הוא בבחינת 'קדוש' ואין שאלות, זה מה שהם קיבלו מהקודמים להם ואין להם לחלוק בעניין. כמו שנאמר על רבי אליעזר בן הורקנוס: "שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם".

רוב הדברים נשתמרו בעל-פה, וזו הסיבה שקיימנו ושמרנו הלכות או מנהגים בלי לדעת מה המקור שלהם, במאמר זה אנסה להראות שלמנהגי יהודי אתיופיה יש אחיזה בראשונים ובאחרונים, ולפעמים גם תואמים את פסק ההלכה, אם כי לרוב אינם תואמים את פסק ההלכה, וזה מכיוון שההלכה לא הגיעה לאתיופיה כנ"ל.

מצד שני, כמו שציינתי, ההלכה לא התפתחה, ונראה שהיא נשארה איך שהייתה ערב יציאה לגלות עם קצת שינויים שנגרמו כתוצאה מהתקופה הקשה שעברה הקהילה במהלך הדורות.

אנו הדור הצעיר, דור המעבר, דור של שאלות, דור שלא יכול לעשות דברים בלי להבין את הסיבות לכך. אנו דור של שאלות שלא מקבל את הדברים כפי שהם בלי להבין מדוע, או אפילו אם יעשה ללא הבנה - לא יתחבר אל העשיה ואף ילך ויתרחק. חשוב להדגיש שאפיון זה של הדור הוא בכל הדברים, ולא דווקא בנושא ההלכה. חלק ניכר מבני הדור נפגש עם הוויות אביי ורבא בבית המדרש והתרגל לשקלא והטריא, ושוב אינו מסתפק בקבלה ובמסורת אבות בלבד. איבדנו משהו מהאמונה התמימה של אבותינו.

מתוך חיבור לצורכי הדור הזה אנסה לעמוד על טעמי המנהגים של יהודי אתיופיה, ע"פ הראשונים והאחרונים ומקורות ההלכה עד פוסקי זמננו.

ב. פתיחה

אַלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ לְהַקְרִיב אֶשֶׁה לָּהֶּם עֲלֵה וּמִנְחָה זָבַח
וּנְסֻכִים דָּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ (ויקרא כג, לז)

וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה חַג שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת יֵאָכֵל. בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל
מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ. (במדבר כח, יז-יח)

וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ
וְחַגְתֶּם חַג לָהֶם שִׁבְעַת יָמִים. (במדבר כט, יט)

פסוקים אלו הם המקור למעמד המיוחד של ימי חול המועד, אשר מצד אחד אינם ימים טובים ומנגד גם לא ימי חול גמורים. הדבר מחייב הגדרות ברורות ביחס לדברים המותרים והאסורים בימים אלה. תחום הדורש בירור הוא צד קדושתם וחגיגותם של ימי חול המועד. כיוון שימי חול המועד הינם בתוך ימי החג, בין רגל לרגל, הרי מצוות השמחה בחג חלה גם עליהם. שנאמר (ויקרא יב, ג): "ושמחת בחגך".

נפקא מינה לגבי דברים שאין לעשותם בימי חול המועד מפני שהם פוגמים בקדושתם ובחגיגותם, או משום שהם משבשים את שמחת הרגל בתערובת של שמחה אחרת.

ג. חתונה בחול המועד ובערב הרגל.

מקור איסור חתונה בחול המועד מופיע כבר במשנה במסכת מועד קטן (ח, א):

אין נושאים נשים במועד, לא בתולות ולא אלמנות, ולא מייבמין, מפני ששמחה היא לו, אבל מחזיר הוא את גרושתו.

שם דנה הגמרא בטעם איסור חתונה בחוה"מ ומביאה דיון נוסף בנושא לענין חתונה בערב הרגל:

וכי שמחה היא לו מאי הוי? אמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא, ואמרי לה אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: לפי שאין מערבין שמחה בשמחה. רבה בר [רב] הונא אמר: מפני שמניח שמחת הרגל ועוסק בשמחת אשתו. אמר ליה אבבי לרב יוסף: הא דרבה בר [רב] הונא - דרב הוא, דאמר רב דניאל בר קטינא אמר רב: מנין שאין נושאים נשים במועד - שנאמר ושמחת בחגך, בחגך - ולא באשתך. עולא אמר: מפני הטורח. רבי יצחק נפחא אמר: מפני ביטול פריה ורביה. מיתיבי: כל אלו שאמרו אסורין לישא במועד מותרין לישא ערב הרגל. קשיא לכולהו! - לא קשיא: למאן דאמר משום שמחה - עיקר שמחה חד יומא הוא. למאן דאמר משום טירחא - עיקר טירחא חד יומא הוא. למאן דאמר משום ביטול פריה ורביה - לחד יומא לא משהי איניש נפשיה.

הטעם שכתוב במשנה שלא נושאים נשים בחול המועד הוא "מפני ששמחה היא לו".

בגמרא מובאים שלושה הסברים לטעם זה :

א. הסבר ראשון בשם **רבי חנינא** : "מפני שאין מערבין שמחה בשמחה". פירש רש"י : "כלומר בעיני דלישמח בשמחת מועד לחודיה". דהיינו יש עניין לשמוח לחוד בשמחת החג בלי לערב שמחה אחרת.

ב. הסבר שני בשם **רב** : "שנאמר 'ושמחת בחגך' - ולא באשתך". כלומר הפסוק בא להדגיש שיש ענין לשמוח דווקא בשמחת החג ולא לערב שמחת נישאין.

ג. הסבר שלישי בשם **עולא** : "מפני הטורח". פירש רש"י : "ליטרח לצורך נישואין, וטירחא במועד אסור".³⁷⁷

ד. הסבר רביעי בשם **רבי יצחק נפחא** : "מפני ביטול פריה ורביה". מפרש רש"י : "אין אדם נושא אשה כל השנה כולה, אלא ממתין עד המועד, שיהא עושה סעודה אחת למועד ולנישואין". כלומר המציאות היא שהאדם דוחה את החתונה עד חול המועד מסיבות כלכליות.³⁷⁸

ההסברים של רבי חנינא רב ועולא מבארים יותר את הסיבה שיהודי אתיופיה לא נהגו להתחתן בחול המועד, ולכן נתמקד בהם.

מקשה הגמרא על השיטה הסוברת שאסור להתחתן בחוה"מ, שיהיה מותר להתחתן בערב הרגל?

מתרצת הגמרא :

א. למאן דאמר אסור משום שמחה - עיקר שמחה יום אחד, ושאר הימים אין בזה משום מערבין שמחה בשמחה.

ב. למאן דאמר אסור משום הטורח - עיקר הטירחא הוא ביום הראשון לנישואין.

ג. למאן דאמר אסור משום ביטול פריה ורביה - אדם לא משהה עצמו יום לפני הרגל, ואולי לא יתאפשר לו באותו יום (שמא יהיה חולה), ויצטרך לדחות את החתונה בעוד שבוע.

לפי מנהגי יהודי אתיופיה, אין חילוק בימי השמחה, אלא כל ימי השמחה נחשבים כאחד, וכל אחד חשוב לא פחות מהיום האחר, בניגוד לתירוץ הגמרא.

לאור הסוגיה נברר מה דעת הראשונים :

• האם מותר להתחתן בחול המועד

• האם מותר להתחתן ערב הרגל

377 איך מתקשר טעמו של עולא לכתוב במשנה "מפני ששמחה היא לו!" התוסי' (ד"ה "מפני הטורח") מבארים : "מפני ששמחה היא לו וטורח בה יותר מדאי".

378 איך מתקשר טעמו של רבי יצחק נפחא לכתוב במשנה? מפירוש רש"י אפשר להבין - שמחה היא לו בזה שהוא חוסך הוצאת כסף למועד עצמו. והתוסי' מפרשים (ד"ה "מפני ביטול פריה ורביה"): "מפני ששמחה היא לו ולכן משהה אותה ברצון עד הרגל או עד שיהיה פנוי מעסקיו".

בעניין השאלה הראשונה, כתב הרמב"ם (יום טוב ז, טז) שאסור להתחתן בחול המועד והסיבה לכך היא "כדי שלא תשכח שמחת הרגל בשמחת הנישואין".

וכן פסק ה**טור** (או"ח תקמו, א) :

אין נושאים נשים במועד לא בתולות ולא אלמנות.

וכתב את טעמו **באבן העזר** (סימן סד) :

משום דאין מערבין שמחה בשמחה או משום ביטול פריה ורביה. פירוש, שלא ישהה לישא עד המועד, לפיכך מותר לישא בערב המועד.

מנהג יהודי אתיופיה תואם את דברי הרמב"ם והטור, שאסרו להתחתן בימי חול המועד.

בעניין השאלה השנייה, האם מותר להתחתן ערב הרגל, ישנה ברייתא מפורשת שמתירה להתחתן (מו"ק ט, א) :

כל אלו שאמרו אסורין לישא במועד מותרין לישא ערב הרגל.

ואין זה קשה על הטעמים שהביאה הגמרא בשם האמוראים שהזכרנו לעיל.

כתב הרמב"ם (יום טוב ז, טז) :

אין נושאים נשים ולא מייבמין במועד, כדי שלא תשתכח שמחת החג בשמחת הנישואין. אבל מחזיר הוא את גרושתו, ומארסין נשים במועד, ובלבד שלא יעשה סעודת אירוסין ולא סעודת נישואין, כדי שלא יערב שמחה אחרת בשמחת החג.

עולה השאלה מדוע לא הזכיר הרמב"ם את דין חתונה בערב הרגל?

המגייד משנה (שם) מסביר שישנה ברייתא מפורשת שמתירה להתחתן ערב הרגל :

"כל אלו שאמרו שאסורין לישא במועד מותרין לישא ערב הרגל". ולכן לא הוצרך רבינו [הרמב"ם] לבאר היתר זה, לפי שכיון שלא הזכיר האיסור אלא במועד, ממילא שבערב הרגל מותרין.

כלומר מכיוון שהרמב"ם כתב שאסור להתחתן בחול המועד, משמע שבערב הרגל מותר להתחתן.

הרשב"א כתב בתשובותיו שמותר לישא אישה ערב הרגל, משום שעיקר שמחה חד יומא היא.

לסיום, כתב ה**טור** וזה לשונו (שם) :

ובערב המועד הכל מותר.

כאן רואים שהראשונים מתירים להתחתן בערב הרגל, כיוון שעיקר השמחה יום אחד, ואין כאן בעיה של עירוב שמחה בשמחה. אבל יהודי אתיופיה אינם מחלקים בין היום הראשון לנישואים לבין לשאר ימי השמחה (המשתה), מבחינת השמחה משמע שזו אותה שמחה.

נביא פסק הלכה מראשון האחרונים ועד פוסקי דורנו :

בשולחן ערוך (או"ח תקמו, א) :

אין נושאים נשים במועד ...

משנה ברורה (שם, ס"ק מב) :

אין נושאים נשים במועד - דאין מערבין שמחה בשמחה. ואפילו נושאים בלבד בלא סעודה, גם כן אסור.

כתב השו"ע (או"ח תקמו, ג) :

הכל מותרים לישא בערב הרגל ולעשות סעודה ברגל, בין בתולות בין אלמנות.

וכתב על זה המשנה ברורה (שם, ס"ק מב) :

בערב הרגל - האחרונים כתבו דיש לזוהר לכתחלה לעשות הנשואין בשחרית כדי שיהא יכול לשמוח עמה יום אחד קודם הרגל וגם שיהא יכול לעשות סעודה ראשונה בחול ואם מאיזה סיבה נתאחר והוא שעת הדחק מתיר הא"ר לישא אפילו סמוך לחשיכה.

ועיין במגן אברהם שכתב (שם, ס"ק ד) :

ובמדינותינו... ובערב יום טוב לא נהגו לישא כלל. ונ"ל זהו מטעם שכתבתי, שאסור לעשות סעודת נישואין בלילה ראשון, ולכן אין לשנות המנהג.

הרב יצחק יוסף פוסק (ילקוט יוסף, שו"ש, א, קביעת מועדי חתונה) :

בחול המועד אין נושאים נשים, לפי שמניח שמחת הרגל ועוסק בשמחת אשתו. ומכל מקום הכל מותרים לישא אשה בערב הרגל, ולעשות סעודה ראשונה ברגל, בין בתולות בין אלמנות, ואפילו סמוך לחשיכה מותר לישא בערב יו"ט, והסעודה מותר לעשותה בליל יו"ט.

מפסק ההלכה יוצא שהמנהג שנהגו יהודי אתיופיה שלא להתחתן בימי חול המועד, הינו כמו דעת הראשונים וכן נפסקה ההלכה. אבל לגבי הדין של ערב הרגל, יהודי אתיופיה נוהגים שלא להתחתן, וזה בניגוד לשיטת הראשונים שהזכרנו לעיל. אמנם, בפועל ברוב קהילות ישראל המנהג הוא שלא להתחתן בערב הרגל. יש לציין שיהודי אתיופיה נהגו כמו המנהג שהזכיר המגן אברהם, שנהגו במקומו שלא להתחתן בערב הרגל, והרחיבו אותו לשבוע קודם, על מנת שלא יצא אף אחד מימי המשתה בימי החג.

ד. ברית מילה החל בחול המועד

מתוך הסוגיא נברר האם מותר לעשות ברית מילה החל בחול המועד.

- למאן דאמר אסור משום ביטול פריה ורביה, מותר שהרי אין בעיה של פריה ורביה.
- לעומת זאת למאן דאמר אסור משום טורח, אסור כי יש טירחא בהכנת הסעודה.
- למאן דאמר אסור משום שמחה, ע"פ שיטת התוספות מותר לעשות ברית בחוה"מ³⁷⁹.

משני טעמים, הטעם הראשון : כיוון שזמנו קבוע אין לבטל זה מפני זה. וכן כי ישנו ציווי בתורה לא לאחר את יום המילה, שנאמר (ויקרא יב, ג) : "וביום השמיני ימול בשר ערלתו". הטעם השני : מכיוון שאין בזה משום מערבין שמחה בשמחה³⁸⁰, מפני צערו של התינוק. מטעם זה גם לא מברכים 'שהשמחה במעונו'.

לכאורה הדין של מילה **שלא בזמנה** בחול המועד יהיה תלוי בתירוצי התוספות :

לפי התירוץ הראשון, רק מילה שזמנה קבוע נוהגת בחוה"מ. אבל לפי התירוץ השני, כל מילה יכולה לנהוג בחול המועד, אפילו שלא בזמנה, מכיוון שאין עירוב שמחה בשמחה, מפני צערו של התינוק. למנהג יהודי אתיופיה שעורכים מילה בחול המועד, ישנה זהות בין המנהג לתירוצי התוספות.

נביא פסק הלכה מראשון האחרונים ועד פוסקי זמננו :

בשולחן ערוך (או"ח תקמו, ד) :

מותר לעשות ברגל סעודת ברית מילה וכן סעודת פדיון הבן.

משנה ברורה (שם, ס"ק מב) :

מותר לעשות וכו' - ואין נ"מ בין היו בזמנן ובין שלא בזמנן, דלא חשיבי שמחה אלא סעודת נישואין ואירוסין בלבד [אחרונים].

הרב יצחק יוסף פוסק (ילקוט יוסף, שובע שמחות, יא, טו) :

מותר לעשות סעודת ברית מילה ופדיון הבן בחול המועד, ואפילו בברית ופדיון הבן שנעשה שלא בזמנו, מותר לעשות סעודה ושמחה בכלי שיר.

לסיכום :

- מה שנהגו יהודי אתיופיה שלא להתחתן בחוה"מ הוא כדעת הראשונים, וכך גם נפסק להלכה בשו"ע.
- יהודי אתיופיה נהגו שלא להתחתן בערב הרגל, בניגוד לראשונים, למרות שברוב קהילות ישראל בפועל המנהג הוא שלא להתחתן בערב הרגל. חשוב לציין שיש מקור למנהג ע"פ המנהג שציין המגן אברהם, שלא נהגו במקומו להתחתן בערב הרגל.
- לגבי עריכת ברית מילה בחוה"מ, תואם מנהג יהודי אתיופיה את דעת הראשונים, וכן את ההלכה, וראינו את ההסברים להיתר.

מה שניסיתי להראות בסוגיה, שמנהגי יהודי אתיופיה יסודם בקודש, על כן צריך להתייחס אליהם בכובד ראש ולא לדחותם "בהינף יד".

380 לפי התוספות אין איסור מערבין שמחה בשמחה אלא בשמחת נישואין בלבד.

ה. מנהג טומאת יולדת בקרב יהודי אתיופיה

בקהילתנו הקדושה נוהגים שאישה היולדת זכר יושבת בדד מחוץ לבית ארבעים יום, והיולדת נקבה יושבת שמונים יום. ובאותם ימים אסורה לבעלה כדין נידה וקל וחומר לדברים שבקודש ולמקדש. והנה מפשט משמעות הכתובים עולה שההפך הוא הנכון, וכמו שנאמר (ויקרא יב, ב-ו):

דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אֲשֶׁה כִּי תִזְרִיעַ וְיִלְדָה זָכָר וְטָמְאָה שְׁבַעַת יָמִים כִּימֵי נִדָּת דֹּתָהּ תִטָּמָא: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בָּשָׂר עֶרְלָתוֹ:

וְשִׁלְשִׁים יוֹם וְשִׁלְשֵׁת יָמִים תֵּשֵׁב בְּדָמֵי טְהָרָה בְּכָל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע וְאֶל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תָבֹא עַד מְלֵאת יָמֵי טְהָרָה: וְאִם נִקְבְּהָ תֵלֵד וְטָמְאָה שְׁבַעִים כְּנִדְתָּה וְשִׁשִּׁים יוֹם וְשִׁשֵּׁת יָמִים תֵּשֵׁב עַל דָּמֵי טְהָרָה:

וּבְמֵלֵאת יָמֵי טְהָרָה לְבָן אוֹ לְבַת תָּבִיא כְּבָשׁ בֶּן שָׁנָתוֹ לְעֹלָה וּבֶן יוֹנָה אוֹ תֵר לְחֻטָּאת אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַכְּהֵן.

מבואר שבלידת הזכר האישה טמאה לכל עניין למשך שבעה ימים, ובשלושים ושלושה הימים הנוספים הרי היא מותרת לבעלה, ואע"פ שרואה בהם דם, משום שדם זה נקרא "דם טוהר" ואינו אוסרה. אמנם בימים אלו היא אסורה במקדש וקדשיו³⁸¹. ובלידת נקבה אסורה שבועיים לכל עניין, ובשישים ושש ימים הנוספים מותרת לבעלה ואסורה לקודש ולמקדש.

הייתי רוצה לברר ממה נובע ההסבר של קהילתנו. האם זו טעות בהבנת הפסוקים, או שזו חומרה שהתפתחה בהמשך הדורות³⁸².

למרות שמדין תורה בועלים על דם טוהר, במשך הדורות גזרו הגאונים שלא בועלים על דם טוהר, אפילו לא ראתה בימים אלה, וכמו שכתב בשם הרמב"ם, ונעתיק לשונו בסמוך.

לא יתכן לומר שיהודי אתיופיה קיבלו את הגזרה מהגאונים, משום שהיה ניתוק עם שאר התפוצות. לעומת זאת, הרמב"ם חולק על הגאונים וסובר שבמקרה שהאישה הפסיקה לראות דמי טוהר בימים המשלימים לארבעים יום או לשמונים יום, היא מותרת לבעלה, וזה לשון הרמב"ם (איסורי ביאה יא, טו):

זה שתמצא במקצת מקומות ותמצא תשובות למקצת הגאונים שיוולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים, ויולדת נקבה אחר שמונים, ואע"פ שלא ראתה דם אלא בתוך השבעה, אין זה מנהג אלא טעות הוא באותן התשובות ודרך מינות באותן המקומות ומן הצדוקין למדו דבר זה, ומצוה לכופן כדי להוציא מלבן ולהחזירן לדברי חכמים

381 בגמרא יבמות (עד, ב) מבואר שבכל ימים אלו דינה טובלת יום ארוך, ואסורה בתרומה וקודשים. כמו כן אסורה לבא בעזרת נשים כמו שמבואר בפרק א משנה א דמסכת כלים.

382 למרות שהקסים אומרים שהיא אסורה מפני שהיא טמאה, ואינם מבחינים בין דם טוהר לדם טמא, ייתכן שבדורות הקודמים להם אכן היו מבחינים בין דם טוהר לדם טמא, והייתה מותרת בדם טוהר, ובמשך הדורות אסרו גם בדם טוהר. ודור המשך הקסים אינם יודעים, שבעבר בדורות הקודמים להם היה מותר לבעול על דם טוהר, והסיבה לכך שלא יודעים על זה, הוא מכיוון שבקהילה כאשר הקס פוסק שאסור או שמוותר זה בבחינת 'קדוש', ולא שואלים שאלות, וגם לא נוהגים להסביר למה אסור ולמה מותר. נקודה למחשבה!

שתספור ז' ימים נקיים בלבד כמו שביארנו.

ביאור דברי הרמב"ם: אישה לאחר לידת הזכר שבעת הימים הראשונים או ארבעה עשר הימים הראשונים ללדת הנקבה, אסורה לבעלה **אפילו אם לא ראתה דם** בימים האלה (איסורי ביאה ז, ה).

אבל בימי הטוהר המשלימים לשמונים יום או לארבעים יום, אם לא ראתה דם טוהר, היא מותרת לבעלה, בניגוד לתשובת הגאונים שאוסרים את האישה לבעלה אע"פ שלא ראתה דם בימים המשלימים לארבעים או לשמונים. על מנהג זה אומר הרמב"ם³⁸³: **"ודרך מינות הוא באותן המקומות ומן הצדוקין למדו דבר זה, ומצוה לכופן כדי להוציא מלבן..."** ואצלנו בקהילה הרי נוהגים כמו תשובת הגאונים, ולכאורה יש לחשוש לדעת הרמב"ם שאומר שזה דרך מינות לנוהגים כך!

אמנם מצינו עוד קהילות שנהגו לשבת ארבעים יום או שמונים יום בין ראתה בין לא ראתה.

וכמו שכתב ר' יוסף קולון בשו"ת שלו (שורש קמד), שנהגו הלועזים שאין אישה טובלת תוך ארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, אפילו לא רואה דם. וכתב שאע"פ שמנהג זה מנהג הצדוקים, אין למחות ביד הלועזים, מחמת שהלועזים רגילים לילך אחר פוסק מסוים בכל מקום כן, אך בשאר המקומות שלא הולכים אחר אותו פוסק, אין לנהוג כן. הנה לנו שהלועזים נוהגים כמו יהודי אתיופיה, ולא חוששים למנהגם משום מינות, כיוון שיש להם פוסק שהם הולכים אחריו.

ועדין יש לתהות – איך הגיע מנהג זה לקהילה? מאיזה פוסק קיבלנו זאת? את זה נברר, הרי השי"ס והפוסקים לא הגיעו אלינו. אולם האם יש לחשוש לדעתו של הרמב"ם שאומר שזו דרך מינות? נראה שלא, על סמך דברי הרדב"ז שכתב (דברי דוד, ה):

שכל אלו החאבושיש (האתיופים) הבאים מארץ כוש, הם משבט דן בלי ספק. ומפני שלא היו בימיהם חכמים בעלי קבלה, תפסו להם פשטי הכתובים. אבל אם היו מלמדים אותם, לא היו כופרים כדת הקראים שהם צדוק וביתוס.³⁸⁴

ע"פ דברי הרדב"ז אין חשש למינות. אבל חזרה הקושיה למקומה - מהיכן למדו זאת שאישה אסורה לבעלה בימים המשלימים לשמונים או ארבעים יום, שהרי ע"פ דין תורה היא מותרת לבעלה בימים המשלימים. אפשר לומר שהריב"ש (סימן מ) עונה על השאלה במקצת³⁸⁵, וזה לשונו:

במה שנהגו הלועזים להחמיר לזוהר בימי טוהר של יולדת, אף אם אינה רואה בהם, אם נהגו זה לגדר ופרישה אע"פ שהוא מותר, או מפני הנקיות, שבאותם הימים דמים מצויים בהם ראוי להניחם על מנהגם ואין מתירים אותם בפניהם. אבל אם נהגו כן בטעות מפני שסוברים שאסור מן הדין, ראוי להודיעם שטועים הם, שהוא מנהג שיצא

383 ב"י בדעת הרמב"ם.

384 ראוי לציין שהרמב"ם דיבר על אותם מקומות שנוהגים כך בתום לב, והעיר ששורש מנהג זה פסול, מכיוון שביסודו מנהג זה, הינו מנהג צדוקים (קראים). על כן, אף אם נאמר שיהודי אתיופיה לא נהגו כן בשאט נפש, עדיין יש להחזירם ממנהגם.

385 למרות שהתשובה שלו מתייחסת ללועזים.

להם מן הצדוקים כדרך שכתב הרמב"ם עכ"ל.

ע"פ דברי הריב"ש קשה מאוד לדעת לגבי הקהילה מאיזה טעם אסרו, אם זה מטעם נקיות או שבאותם הימים דמים מצוים בהם, שזו בעצם חומרה, או שהם סוברים שזה דין תורה. גם אם סברו שזה דין תורה, אין לחשוש למינות על סמך דברי הרדב"ז שצינו לעיל.

ראוי לציין שהב"ח משבח את המנהג שהיולדת אינה טובלת עד אחר ארבעים יום ללדת הזכר ושמונים יום ללדת הנקבה, ומגנה את אלה שעוזבים את מנהג אבותיהם זה ונוהגים אחרת, ואלו הם דבריו (יו"ד קצד, ג):

על כן נראה ודאי **דאיסור גדול עושין מקצת בני אדם דמשנין מנהג אבותיהם בדבר זה ומקילין לטבול תוך מ"א לזכר ותוך פ"א לנקבה**, ואין ספק דאין פורשין עצמן עונה דליל מ"א וליל פ"א **ועוברין על "אל תטוש תורת אמך" (משלי א, ח) "ופורץ גדר ישכנו נחש" (קהלת י, ח)**. ואף המורה להם היתר זה צריך כפרה. הלא אף המהרי"ק והריב"ש שהחזיקו בדעת הרמב"ם, כתבו על אותן מקומות שנהגו איסור זה, שראוי להניחם על מנהגם.

דעת מרן ר' יוסף קארו ז"ל **בבית יוסף** נוטה לדעת הרמב"ם, שלאחר שבעה ימים ללדת הזכר או ארבע עשרה ימים ללדת הנקבה, אם הפסיקה לראות דם, מותרת לבעלה בתוך ארבעים יום או שמונים יום³⁸⁶.

להלכה כתב הרמ"א (יו"ד קצד, א) לחוש למנהג זה באותן מקומות שהחזיקו בו. והב"ח הזכיר לעיל כתב שהפורץ גדר ישכנו נחש. לעומת זאת ה"ט"ז (שם, ס"ק ג) כתב שלמחמיר יש על מה לסמוך, אבל אין זה עיקר הדין וחלילה לתת עונש על המקל.

הפתחי תשובה (יו"ד קצד, א) בהבנת ה"ט"ז כתב, שבמקום שכולם נוהגים כך, אז כן שייך פורץ גדר. והביא בשם הנודע ביהודה שאין בזה פורץ גדר בכל מקרה, משום שזה הנשים שהחמירו על עצמן, אבל הוא **כתב שאם היה בידו לבטל את המנהג, היה עושה כן משום שהדבר יכול להביא לידי עבירה**.

ראוי לציין שבקהילה גם אישה נידה, פרט ליולדת, הייתה אסורה מלבוא לבית הכנסת³⁸⁷ וקל וחומר אישה יולדת. **הרמ"א** מתייחס למנהג זה ואלו הם דבריו (או"ח פח):

יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר (הגהות מיימוני פ"ד). וי"א שמותרת בכל, וכן עיקר (רש"י הלכות נדה), אבל המנהג במדינות אלו כסברא ראשונה.

המשנה ברורה כתב בשם רבינו ירוחם (שם, ס"ק ה):

386 כמובן לאחר ספירת שבעה נקיים וטבילה, סיפרת שבעה נקיים יכולה להיעשות אף בתוך ז' ימים לזכר וי"ד לנקבה ובתום ימים אלו די בטבילה.

387 למרות שמבחינה מציאיותית זה לא היה קורה אצל יהודי אתיופיה - כי האישה הייתה "בבית נידות"- בית מיוחד לנידות ויולדות, ואחר שהן משלימות את הימים הרצויים ואח"כ טובלות ונכנסות לבית, מותרות לבעליהן וגם לבוא לבית הכנסת.

יש טועים לומר שהנשים יולדות לא יכנסו לבהכ"נ עד שעברו מ' יום לזכר ופי' לנקיבה,
ומנהג טעות הוא וצריך למחות בידם.

ועוד כתב שם (סי"ז):

ובמדינותינו נוהגין היתר לעולם, ומברכות ומתפללות. ומכל מקום לא יסתכלו בספר
תורה בשעה שמגביהים אותה להראות לעם, וכן לא יכנסו לבית הקברות עד שיטבלו.

לסיכום: לא ניתן לדעת האם מנהג הקהילה הינו משום חומרה או שהם למדו את זה מהכתוב
והבינו כך למרות שזה לא פשט הכתובים. וגם אם נניח שהבינו שמעיקר הדין לא בועלים על
דם אין לנו לחוש לדעת הרמב"ם משום מינות, בהסתמך על דעת הרדב"ז שהזכרנו. ישנם עוד
פוסקים שנתנו מקום למנהג זה, והם: מהרי"ק ריב"ש ב"ח, וכן מספר קהילות בעם ישראל
שנהגו כך. על כן אנו צריכים להתייחס למנהג אבותינו, ממנהגים שיש להם דיון במקורות
ובפוסקים אנו צריכים לקבל את מה שהם עושים בהבנה ולא להיכנס למחלוקת, ואם זה מנהג
שאינן לא שום מקור וגם סותר את ההלכה, אז נדע להתייחס לזה בהתאם, כמובן מתוך ענוה,
וכך נרבה אהבה אחדות בקהילתנו הקדושה.

ו. תענית אסתר באתיופיה

נהגו באתיופיה לצום את תענית אסתר במשך שלושה ימים בתאריכים י"ג, י"ד, ט"ו באדר.
אחרי כל יום בערב אכלו, ולמחרת המשיכו את הצום. הצום נקרא בשם "צום אסתר".

ננסה לעמוד על מקור המנהג: בחודש ראשון הוא חודש ניסן הפיל המן פור, הוא הגורל להרוג
את כל היהודים ב-י"ג באדר בחודש השנים עשרה על פי התורה. כדי לבטל את הגזרה הנוראה
הזאת, אסתר מצווה את מרדכי (אסתר ד, טז): "לך פְּנוֹס אֶת כָּל הַיְּהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשָׁן
וְצוּמוּ עָלַי וְעַל תְּאֲכָלוּ וְעַל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לַיְלָה וַיּוֹם גַּם אֲנִי וְנִעַרְתִּי אֲצוּם כֵּן וּבְכֵן אָבּוֹא אֶל
הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כָדַת וְכֹאֲשֶׁר אֲבָדְתִּי אֲבָדְתִּי". שלושה ימים אלו חלים בתאריכים י"ג, י"ד, ט"ו
בניסן³⁸⁸. ביום השלישי לצום, ב-ט"ו בניסן, אסתר הלכה אל המלך מבלי שנקראה, ומסכנת
בכך את חייה, שהרי אסור לבוא אל המלך בלי שנקראה אליו כמתואר בפסוקים (שם ה, א):
"וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַתִּלְבַּשׂ אֶסְתֵּר מְלָכוּת וַתַּעֲמֵד בַּחֲצַר בֵּית הַמֶּלֶךְ הַפְּנִימִית לִכְח בֵּית הַמֶּלֶךְ..."

כיום אנו צמים ב-י"ג באדר כמו שנפסק ב**שו"ע** (או"ח תרפו, ב): "מתענים ביי"ג באדר".

המשנה ברורה מסביר את טעם התענית (שם, סי"ב):

מתענין ביי"ג באדר - כי בימי מרדכי ואסתר נקהלו ביום י"ג באדר להלחם ולעמוד על
נפשם והיו צריכין לבקש רחמים ותחנונים שיעזרם ה' להנקם מאויביהם.

לפי הסבר המשנה ברורה הצום הוא על ביטול הגזרה שהמן רצה להרוג את כל היהודים ביי"ג באדר.

כאן נעמוד על השאלה: למה יהודי אתיופיה צמו גם בתאריכים י"ד ו-ט"ו באדר? הרי
התאריכים י"ד ו-ט"ו באדר נקבעו לימי שמחה ומשתה, כמו שכתוב במגילה (אסתר ט, כ-כב):

וַיִּכְתֹּב מֶרְדְּכָי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח סִפְרִים אֶל כָּל הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינֹת
הַמֶּלֶךְ אַחְשׁוּרוֹשׁ הַקְּרוּבִים וְהַרְחֹקִים: לְקִיָּם עֲלֵיהֶם לְהִיּוֹת עֹשִׂים אֶת יוֹם אַרְבַּעַת עָשָׂר
לְחֹדֶשׁ אֲדָר וְאֵת יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בּוֹ בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה: פְּיָמִים אֲשֶׁר נָחוּ בָהֶם הַיְהוּדִים
מֵאוֹיְבֵיהֶם וְהַחֲדָשׁ אֲשֶׁר נֶהְפַּד לָהֶם מִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה וּמֵאֲבֵל לְיוֹם טוֹב לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יָמֵי
מִשְׁתָּה וְשִׁמְחָה וּמִשְׁלֹחַ מְנוֹת אִישׁ לְרַעְיָהוּ וּמִתְנֹת לְאֲבִיוָנִים.

הטור (או"ח תרפו, ג) מציין מנהג שהשתמר וזה לשונו:

ויש מתענין ג' ימים באדר. והכי איתא במסכת סופרים: רבותינו שבמערב מתענין
באדר ג' תעניות של אסתר, אע"פ שאותן היו בניסן, לא היו רוצין להתענות בניסן, לפי
שבו נגאלו אבותינו ממצרים והוקם בו המשכן.

נביא את הדברים במלואם ממסכת סופרים (כא, א):

מנהג רבותינו שבמערב להתענות שלושת ימי צום מרדכי ואסתר פרודות, ולאחר
פורים, שני וחמישי ושני.

מובן מכאן שהצום הוא על אותם הימים שצמו על אסתר לפני כניסתה למלך, ולא על יום י"ג
באדר בו נגזר להרוג את כל היהודים.

מסתבר שיהודי אתיופיה נהגו כמו המנהג שציין הטור במסכת סופרים. אלא שנהגו ממש
בימים של חודש אדר המקבילים לימי התענית המקורית בחודש ניסן. ישנה דעה שאומרת
שהאיגרות הראשונות שנכתב להרוג את כל הגויים הצוררים את היהודים ב"ג אדר הגיע
לאתיופיה, אבל האיגרות השניות שכתוב בהם לקיים את ימי י"ד וט"ו אדר לימי משתה
ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים לא הגיעה לאתיופיה. נראה לי שקשה
לומר זאת, הרי התנ"ך תורגם לשבעים שפות ואחד מהם זו לשפה אמהרית, זו השפה המדוברת
והנכתבת עד היום, ובלשון זו כתוב התנ"ך שנמצא בידנו. אז איך המשיכו לצום גם בתאריכים
י"ד וט"ו? אלא נראה לומר שהצום שיהודי אתיופיה צמים הוא על אותם הימים שצמו על
אסתר לפני כניסתה למלך כמו שהביא הטור בשם מסכת סופרים, ולא על ביטול הגזרה שנגזר
להרוג את כל היהודים ב-י"ג באדר.

ע"פ המנהג שנהגו יהודי אתיופיה לצום שלושה ימים באדר, מובן מדוע קוראים לצום בשם
"צום אסתר". לעומת זאת בהלכה שהובאה בשו"ע, לא מובן מדוע מגדרים את צום י"ג באדר
בשם תענית אסתר, שהרי שהצום הוא על אותו יום שנגזר להרוג את כל היהודים, וביום זה
נקהלו היהודים להלחם ולעמוד על נפשם בעודם צמים, ואין קשר לתענית אסתר?

עונה על כך המשנה ברורה וזה לשונו (תרפו, ב):

ונקרא תענית אסתר, כדי לזכור שה' יתברך רואה ושומע כל איש בעת צרתו כאשר
יתענה וישוב אל ה' בכל לבבו כמו שעשה בימים ההם.

לאור ההסברים הנ"ל נראה לי לומר, שהנקודה המרכזית שבשאלה האם לקרוא לתענית זו
'תענית אסתר' או בשם אחר, הדבר תלוי בהסתכלות מי הביא את הניצחון. האם זו אסתר
או עם ישראל, הפרט או הכלל - עם ישראל. הטעמים הללו מראים את ההבדל בין תורת ארץ

ישראל לבין תורת הגלות.

בגלות עם ישראל עסק בקיום מצוות, בשמירה על הזהות שלו, בהתעסקות בפרטים - במלחמת הישרדות. ואילו בארץ ישראל עלינו קומה ואנו עוסקים בכלל - צמים על ביטול הגזרה של עם ישראל, ולא על הצלתה של אסתר שהובילה לביטול הגזרה.

ז. ברכת הקס כרוכה במטעמים

מנהגנו בקהילה מאז הגלות שבכדי לקבל ברכה מהקס המכונה פֶּהן, המנהיג רוחני. צריך להגיש לפניו ממיטב האוכל והשתייה³⁸⁹, יותר מלשאר בני אדם, בסוף הברכה המתברך צריך לנשק את ברכי הקס. הדברים הללו חוזרים ונשנים תדיר במיוחד בשמחות ובעוד אירועים. לכאורה נראה שמנהג זה חסר תועלת וחומרי מדי. בכדי להבין שמנהג זה יסודו בהררי קודש נביא אירועים דומים במקרא.

ברכת יצחק את עשיו: יצחק אבינו נראה ממבט ראשון כאדם השקוע בהווה חומרית ומעיינינו נתונים להנאות חושניות. כך נראית אהבתו למאכל ולמשתה בה תולה הוא את ברכתו לעשו (בראשית כז, ד): "וַעֲשֵׂה לִי מִטְעָמִים כַּאֲשֶׁר אֶהְבֵּתִי וְהָבִיָּאָה לִי וְאֶכְלָה בְּעֵבֹר תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי בְּטָרִם אָמוֹת".

אמירה זו של יצחק טרם ברכתו מלמדת אותנו יסוד חשוב. יסוד זה המוצנע במכוון במסילת ישרים של הרמח"ל במדרגות התחתונות מזהיר באור יקרות בסוף הספר במדרגה העליונה - מידת הקדושה, וכה דברי הרמח"ל שם:

אך הקדוש הדבק בא-לוקיו ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמתיות באהבת בוראו ויראתו³⁹⁰, הנה נחשב לו כאילו הוא מתהלך לפני ה' בארצות החיים³⁹¹ עודנו פה בעולם הזה... ומעתה המאכל שאוכלים הקדושים הוא כקורבן שעולה על גבי האישים... והוא כעניין שאמרו חז"ל (כתובות קה, ב): "כל המקריב דורון לתלמיד החכם כאילו הקריב ביכורים". וכן אומר (עא, א): "רבי ברכיה הרוצה לנסך יין על גבי המזבח ימלא גרונו של תלמידי חכמים יין" במקום נסכים. ואין הדבר הזה שיהיו תלמידי חכמים להוטים אחר האכילה והשתייה, חס ושלו, שימלאו גרונו כמלעיט את הגרגרן, אלא העניין לפי הכוונה שהזכרתי, כי תלמידי חכמים הקדושים בדרכיהם ובכל מעשיהם, הנה הם כמקדש³⁹² וכמזבח³⁹³ הנקרב להם כנקרב על גבי המזבח, ומילוי גרונו תחת מילוי הספלים (במזבח). ועל דרך זה כל תשמיש שישתמשו מדברי העולם, אחרי היותם כבר דבוקים לקדושתו יתברך, הנה עליו ויתרון הוא לדבר ההוא שנוכה להיות תשמיש לצדיק.

389 כמובן בזמן שהאישה בנידה היא אינה מגישה שום דבר, ולמעשה אין מציאות שהיא שוהה בבית, כי יש בית מיוחד לנשים בנידה שנקרא "בית נידות".

390 כלומר, קשורה ודבוקה בהם תמיד.

391 כינוי לעולם הבא.

392 כמקום מקודש - אף על פי שהוא בנוי מחומרים גשמיים.

393 כמקום העלאת הקרבנות המתעלים מחומרותם ע"י הקרבתם לשם ה'.

דברים אלה הם עומק פשוטו של מקרא המתאר את השלבים הקודמים לברכת יצחק (בראשית כז, כה-כו): "וַיִּגַּשׁ לוֹ וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ יֵן וַיִּשֶׁת׃ וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק אָבִיו גְּשָׁה נָא וּשְׁקָה לִי בְּנִי: וַיִּגַּשׁ וַיִּשָּׂק לוֹ וַיֵּרַח אֶת רִיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רִיחַ בְּנִי כְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרַכְוּ ה'".

חשוב לשים לב כי הבשר והיין אינם מביאים את יצחק לשכרות ולהתערטלות כפי שקרה לנח, אלא מעלים אותו להשגות עליונות של ריח גן עדן, "כְּרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרַכְוּ ה'", ומתוך ההשגות האלה מברך אותו: "וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרַב דָּגָן וְתִירֹשׁ...".

כיוצא בזה מסופר בספר מלכים (מלכים ב ד, מב):

וַאִישׁ בָּא מִבְּעַל שְׁלֶשָׁה וַיָּבֵא לְאִישׁ הָאֱלֹהִים (לאלישע) לֶחֶם בִּפְּוֹרִים עֶשְׂרִים לֶחֶם שְׁעָרִים וְכַרְמֶל בְּצֶקְלָנוּ.

הגמרא (כתובות קה, ב) שואלת: "וכי אלישע אוכל ביכורים היה?". רש"י מבאר את השאלה: "והלא, לא היה כהן, שהרי מצינו בדברי הימים שנתייחס אביו של אלישע לשבט גד, עיין שם". והתוספות שם מקשים על רש"י שאין צורך לומר שאלישע אינו כהן, אלא שניתן לפרש את שאלת הגמרא בפשטות, שהרי אלישע היה בשומרון באותו רגע שהביא לו האיש את הביכורים, ואין ביכורים נאכלים חוץ לחומת ירושלים!

על כל פנים מתרצת הגמרא, שפסוק זה בא ללמדנו שכל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו מקריב ביכורים. מוסיפים על כך התוספות שם, שבסדר אליהו זוטא מובא שתלמידי חכמים כפרה להם לישראל בכל מקום מושבותיהם.

לסיכומו של עניין נראה מהדברים האלה שזהו מקור מנהג הקהילה, זו מסורת שעברה מדור דור. גם אם לא זכינו לכוון לטעמו המקורי של המנהג, ודאי שיסודו בהררי קודש. וכאן אני רוצה להעלות נקודה חשובה, בארץ התפתח מנהג חדש והוא הוספת כסף, סכום סמלי בנוסף להגשת המטעמים שנהגו עד כה, דבר שלא היה קיים בעבר³⁹⁴. הרוצה להוסיף סכום כסף לברכת הקס, הדבר נעשה מרצונו החופשי ובהתאם למצבו הכלכלי של האדם.

יהי רצון שנדבק במנהגי אבותינו וברכת יצחק אבינו תחול עלינו.